

Orðtök og samskiptafrasar í dönsku og dönskunámi

Orðaforðinn er kjarni sérhvers tungumálanáms og það er forsenda allrar málnotkunar að tileinka sér hann. Orðaforðinn gefur tungumálinu merkingu og innihald auk þess sem hann varðveitir sögu og reynslu málsamfélagsins. Ennfremur er hann forsenda skilnings á töluðu og rituðu máli og efniviður í allt það sem tjáð er á málinu. Orðaforðinn samanstendur annars vegar af einstökum orðum með eigin merkingu og hins vegar af ólíkum orðasamböndum eða fastmótuðum heildum. Orðasambönd eru ólík að gerð og hlutverk þeirra í málinu mismunandi. Í þessum kafla verður sjónum beint að tveimur gerðum fastra orðasambanda í dönsku, annars vegar *orðtökum* (d. *idiom*) og hins vegar *samskiptafrösom* (d. *pragmatiske formler/rutine formler*). Varpað verður ljósi á einkenni orðasambandanna, merkingu þeirra og hlutverk og þau skoðuð í samanburði við íslensku. Auk þess verður fjallað um orðtök og samskiptafrasa í dönskunámi. Umfjöllunin byggist fyrst og fremst á rannsókn höfundar á orðtökum og samskiptafrösom í dönsku og íslensku, en upplýsingar um rannsóknina og afrakstur hennar er að finna á frasar.net. Guðrún Haraldsdóttir arkitekt og BA í dönsku lagði mikið af mörkum til verkefnisins, bæði hvað varðar hönnun frasar.net og samanburð á föstum orðasamböndum í málunum tveimur.

Rannsóknir á orðaforða og orðaforðanámi

Síðustu áratugi hefur áhugi fræðimanna innan málvísinda og kennslufræði erlendra tungumála beinst í vaxandi mæli að föstum orðasamböndum og tileinkun þeirra. Mikið hefur áunnist á því sviði ekki síst vegna framfara innan máltækni. Myndaðar hafa verið málheildir með umfangsmiklu safni ólíkra texta og með skilvirkum leitarmöguleikum hefur verið hægt að kanna orðaforðann skipulega og í víðu samhengi, t.d. hvort tiltekin orð komi fyrir ein og sér eða myndi sambönd með öðrum orðum. Gagnagrunnar með nemendatextum gera kleift að skoða hvaða orð og orðasambönd nemendur hafa á takteinum á ólíkum stigum náms og hvað ein-kennir orðaforða þeirra. Umfangsmiklar rannsóknir síðustu áratuga hafa því aukið skilning á orðaforðanum og tileinkun hans til mikilla muna eins og fjöldi verka sem birst hefur um þetta efni er til vitnis um (t.d. Pawley og Syder 1983, Meara 1996 og 2009, Nation 2001 og 2014, Wray 2002, 2012 og 2013, Schmitt 2004 og 2012, Webb 2008, Stæhr 2008 og 2009, Conklin og Schmitt 2012, Meunier 2012 og Heidari og Alyar 2025).

Rannsóknir á málheildum hafa sýnt að stór hluti málsins er bundinn í orðasambönd sem koma fyrir aftur og sem ein heild (Schmitt 2012). Þá hafa rannsóknirnar gefið nákvæmari mynd af ólíkum tegundum orðasambanda og margbreytilegu hlutverki þeirra og hvernig þau eru notuð í ræðu og riti. Einnig hafa rannsóknir leitt í ljós að sum orðasambönd eru fastmótuð að búningi en önnur búa yfir vissum sveigjanleika. Það er því ekki hlaupið að því að finna einn samnefnara eða skilgreiningu sem nær að fanga ólíkar tegundir orðasambanda. Nattinger & DeCarrico (1992) tala um *föst orðasambönd* (e. *lexical phrases*) og lýsa þeim sem *klasa* (e. *chunk*) eða orðaheild af mismunandi lengd (*as it were, on the other hand, as X would have us believe*). Um sé að ræða fleiryrt fyrirbæri á mörkum orðaforða og setningarfræði með fastmótaðan búning og hlutverk sem komi oftast fyrir og hafi ákveðnari og fastmótaðri merkingu en orð sem málnotandinn raðar saman hverju sinni (Nattinger & DeCarrico 1992, 1). Wray (2002, 9) notar hins vegar hugtakið *formúlukennt mál* eða *fastbundna orðarunu* (e. *formulaic lan-*

guage) um föst orðasambönd. Orðarunan getur verið samhangandi eða ekki og er mótuð fyrir fram. Hún varðveitist og er kölluð fram sem ein heild í minninu fremur en að hún sé mynduð eða sett í málfræðilegan búning hverju sinni.

Föst orðasambönd eru mynduð af tveimur eða fleiri orðum, þau eru notuð aftur og aftur sem ein heild og því nokkuð fyrirsjáanleg. Setningarfræðilega eru orðasambönd oftast hluti setningar en það á þó ekki við þau öll. Þannig eru orðtök hluti setningar en málshættir, sem eru eins konar míkrótextar, sjálfstæðar fullgerðar setningar eða málsgreinar sem geta staðið einar og sér (Jón G. Friðjónsson 2015, IX), t.d. *Morgunstund gefur gull í mund*. Sumir samskiptafrasar eru heil setning, t.d. *Verði þér að góðu* og *Bíddu aðeins*. Innan kennslufræði erlendra tungumála hafa margir fræðimenn vakið athygli á mikilvægi fastra orðasambanda fyrir tjáskiptahæfni ekki síst hvað varðar menningarlegt innsæi og rétta málnotkun (Burdelski og Cook 2012, Heidari og Aliyar 2025), en jafnframt hafa rannsóknir sýnt að erfitt getur reynst að ná fullum tókum á þeim. Nemandinn þarf að þekkja og skilja mörg orð (d. *kvantitet*), búa yfir þekkingu um einstök orð og orðasambönd (d. *kvalitet*) og vita hvernig þau eru notuð til þess að tjá tiltekið innihald (d. *kontrol*). Þá er reginmunur á því að skilja orðasambönd í ræðu og riti og vera sjálfur fær um að nota þau í töluðu og rituðu máli (Webb 2008). Þegar kemur að tjáningu er nauðsynlegt að átta sig á hvaða orðasamband hæfir aðstæðum og hvort notkun þess samræmist stíl og áferð texta. En tileinkun orðasambanda skiptir einnig máli fyrir tjáningu að öðru leyti. Rannsóknir Pawley og Syders (1983) leiddu í ljós að góð tók á orðasamböndum hafa áhrif á flæði eða leikni í málinu, þ.e. hversu lipurlega það er talað. Þeir nemendur sem höfðu föst orðasambönd á takteinum töluðu lipurlegar en þeir sem ekki bjuggu yfir slíkri færni. Þetta skýra Pawley og Syders með því að þegar nemandinn grípur til orðasambandsins sem heildar krefst hvert orð um sig minni eða engrar athygli en það gefur nemandanum svigrúm til þess að einbeita sér að flóknari þáttum málbeitningar. Síðari rannsóknir sýna einnig að þeir nemendur sem hafa mörg orðasambönd á takteinum eru líklegri til að geta tjáð sig lipurlega en þeir sem ekki búa yfir slíkri kunnáttu. Jafnframt sýna rannsóknir að stundum getur notkun orðasambanda verið of eða

van, þ.e. að nemendur ofnota algeng orðasambönd eða þau vanta í mál þeirra (Henriksen 1999, Schmitt 2012).

Orðtök

Orðtök (d. og e. *idiom*) eru algeng tegund fastra orðasambanda. Þau eru föst að búnaði og merking þeirra oftast óbein eða yfirfærð og ógagnsæ. Merkingin verður því ekki ráðin af orðabókarmerkingu einstakra liða (Jón G. Friðjónsson 1993, V-VI). Orðtök eru ófullgerð setning eða hluti setningar og að lágmarki tvö orð sem varðveitast í minninu sem eitt les (d. *leksem*). Í öðru samhengi eru orðin hvert um sig sjálfstætt les. Rannsóknir á málheildum sýna að orðtökin eru ekki með öllu fastmótuð, heldur búa sum þeirra yfir vissum sveigjanleika sem stundum getur verið af málfræðilegum toga, t.d.: *fá/give ngn. kniven, have/få røde ører* eða vegna notkunar ólíkra orða sömu merkingar (samheita), t.d.: *jokke/træde i spinaten* og *lede/søge med lys og lygte (efter ngn./ngt.)* (Farø 2004, 54).

Þegar orðtök hafa bæði yfirfærða og beina merkingu er talað um orðtök í þröngri merkingu. Ken Farø segir myndmál (d. *ikonografi*) eða myndhverfingu dæmigert einkenni orðtaka í þröngri merkingu en hún kalli fram mynd í huga málnotenda. Orðtakið megi annars vegar skilja bókstaflega og í samræmi við orðanna hljóðan og hins vegar yfirfært, t.d. *købe katten i sækken* og (*være/komme*) *på glatis*. Oft má sjá þess dæmi að orðtök sem eiga uppruna sinn í fornum atvinnu- eða lífsháttum séu notuð í yfirfærðri merkingu í nútímamáli, t.d. *gå bersærk/bersærker gang* og *spænde buen for højt*. Enda þótt myndhverfing sé eitt helsta einkenni orðtaka er ekki alltaf hægt að flokka orðtök alfarið sem myndhverf eða ekki-myndhverf og því nær lagi að tala um mismunandi stig myndhverfingar. Yfirfærð merking orðtaka er ekki alltaf einhlít og skilningurinn ræðst oft af samhenginu og ýmsum menningarbundnum þáttum (Heidari og Aliyar 2025, 164). Þá greinir Svensén (2004, 242) á milli fullgildra orðtaka (d. *belidiom*) og hálfgildra orðtaka (d. *halvidiom*), þar sem megi að nokkru leyti ráða merkinguna á grundvelli einstakra orða, t.d. *love ngn. guld og grønne skove* og *ngt. koster en bondegård*. Orðtökin eru hluti af bæði töluðu og rituðu máli og notkun þeirra hefur áhrif á stíl og

blæbrigði máls en tileinkun þeirra er ekki einföld. Farø (2000, 186) bendir á að það skipti t.d. máli fyrir stílinn hvort sagt sé *rose ngn. til skyerne* eða *have ngn. til skyerne*, þar sem *have* virki gamaldags á dönsku en ekki *rose*. Í íslensku samhengi þarf að hafa í huga að dönsk orðtök sem eru gömul að uppruna og eiga sér samsvörun í íslensku geta þótt gamaldags á dönsku en ekki á íslensku. Ófyrirsegjanleiki, myndlíkingar og ógagnsæi torvelda skilning, ekki síst þegar orðtökin tengjast úreltum atvinnuháttum sem flestir bera lítið eða ekkert skynbragð á. Því getur það reynst þrautin þyngri að sjá fyrir sér eða skilja myndina sem liggur til grundvallar merkingunni (Røder 1998, 9–10). En þó að orðtök séu að nokkru leyti eins eða lík í skyldum málum eru einnig mörg sem eiga sér enga hliðstæðu. Hvort heldur sem er gefa orðtökin mikilvæga innsýn í menningu og hugsunarhátt viðkomandi málsamfélags auk þess sem þau eru stór hluti orðaforðans og gegna veigamiklu hlutverki í samskiptum fólks (Heidari og Aliyar 2025, 163).

Samskiptafrasar

Samskiptafrasar (d. *pragmatiske/rutine formler*) eru algengir í málinu og gegna lykilhlutverki við notkun þess (Nattinger & DeCarrico 1992, 59–66). Samskiptafrasar geta verið heil setning eða hluti úr setningu. Hlutverk þeirra er margbreytilegt og snýst í aðalatriðum um að notkun málsins hæfi aðstæðum, samræmist málvenjum og sé viðeigandi hverju sinni (Nattinger & DeCarrico 1992, 31–46). Leech undirstrikar að tvenns konar þekking sé málnotandanum nauðsynleg til þess að geta nota málið á viðeigandi hátt. Annars vegar þekking á félagslegum aðstæðum og hins vegar á orðaforðanum og notkun hans, en slík þekking er nauðsynleg til þess að geta áttað sig á hvaða orð og orðasambönd eiga við hverju sinni (Nattinger & DeCarrico 1992, 9–10). Kenningar Goffmans um fyrirbærið að *halda* eða *tapa* andliti (e. *face*) skipta einnig máli fyrir viðeigandi málnotkun og tjáskipti (Andersen 1991, 72–121). Ef málathafnir miða að því að viðmælandinn *haldi andliti* er lítið á þær sem kurteisilegar eða háttvísar, en hið gagnstæða á við sé tilgangurinn að viðmælandinn *tapi andliti*. Samskiptafrasar gegna lykilhlut-

verki þegar sýna á kurteisi. Til að viðhalda jákvæðum tengslum milli aðila þarf að gefa jákvæðni og kurteisi til kynna með viðeigandi orðavali, t.d. að heilsa, *Hej med dig*, þakka, *Tak for nu/sidst*, *Det var pænt af dig* eða afsaka, *Undskyld, jeg forstyrrer*.

Samskiptafrasar eru áberandi í talmáli en koma einnig oft fyrir í ritmáli. Sumir snúast um algeng umræðuefni daglegs lífs eins og t.d. veðrið, *Hvordan er vejret?*, kveðjur, *God morgen*, *God aften* eða skoðana-skipti, *Det går ikke*, *Ikke tale om*. Rannsóknir á málheildum hafa leitt í ljós að tilgangur málnotkunar og samhengi texta setur ákveðnar skorður fyrir val orða og orðasambanda (Wray 2002, 13). Þannig ræður textagerð, málsnið og tilgangur skrifa eða orðræðu miklu um það, hvaða orð og orðasambönd verða fyrir valinu hverju sinni. Auk þess hefur það áhrif hversu formlegt málið eða samskiptin eru og hver innbyrðis tengsl þátttakenda eru, m.a. hvað varðar aldur og stöðu.

Glahn og Holmen (1989, 74–75) benda á að við tilteknað aðstæður geti samskipti verið formúlukennd og gengið fyrir sig nánast eins og eftir fyrirframgefnu mynstri eða uppskrift (e. *script*). Í því sambandi benda þær á líklega atburðarás við ákveðnar aðstæður, t.d. við innkaup í stórmarkaði eða afgreiðslu í banka, þar sem málnotkunin er hluti af samskiptamynstrinu. Eftir að hafa þurft að bjarga sér í slíkum aðstæðum nokkrum sinnum verður atburðarásin þekkt og fastmótuð málnotkun smám saman að rútínu.

Farø (2003, 26) bendir á að margir samskiptafrasar séu fastbundnir tilteknum aðstæðum og nánast fyrirsegjanlegir, m.a. þeir sem eru liður í sérstökum athöfnum eins og skírn: *Hvad skal barnet bedde?* eða brúðkaupi: *Vil du tage denne ... til din ægte hustru/mand?* Aðrir eru inngrónir í daglegt mál og þeim er því lítill gaumur gefinn þegar móðurmálið á í hlut. Samskiptafrasar eru dæmigerðir fyrir tilteknað aðstæður og rútínu daglegs lífs, t.d. borðhald: *Håber det smager* og *Tak for mad* eða símtöl, t.d. *Træffer jeg ...* eða *Hæng lige på*. Suma er nær eingöngu að finna í rituðu máli, t.d. *Med bedste hilsen* og *Henstilling af cykler forbudt* en aðrir eru meira eða minna bundnir við talað mál, t.d. *God dag*, *Lige et øjeblik*, *Nu skal jeg være der*. Marga samskiptafrasa er bæði að finna í töluðu og rituðu máli.

Mikilvægur hluti af samskiptafrösum er notaður í óformlegu spjalli eða rabbi, t.d. til að skipta um umræðuefni: *Hør en gang*, *Det*

minder mig om ... eða þegar gefið er til kynna að nóg sé komið, t.d. *Sådan er der så meget*. Sumir eru notaðir til þess að ávarpa eða hefja samtál: *Hvordan går det?*, bregðast við: *Det kan du tro*, eða taka undir e-ð: *Det er jeg med på* og *Helt i orden*. Í öðru samhengi geta þeir snúist um hamingjuóskir: *Til lykke* eða aðvaranir: *Glem det* eða *Du skal ikke komme for godt i gang*. Í tengslum við samtöl koma orðræðu-brögð (e. *gambi*) oft við sögu, sem bæði geta verið einstök orð og frasar (Møller 1991, 199–200; Henriksen 2009, 209–211). Orðræðu-brögð eru notuð til þess að samtöl gangi snurðulaust fyrir sig, t.d. þegar koma á e-u að: *Hvad var det, jeg ville sige*, halda orðinu: *hvad hedder det?*, brydda upp á e-u nýju: *Nu til noget helt andet*, gefa orðið frá sé: *Tror du ikke?*, og láta í ljósi að fylgst sé með: *Hold da op!*, *Det siger du ikke!* (Møller 1991, 200).

Samskiptafrasar eru hluti af orðaforðanum og tileinkun þeirra er forsenda tjáskipta á erlendum málum. Þekking á samskiptafrös-um er nauðsynleg til þess að geta lesið í aðstæður og áttað sig á tjáskiptum hverju sinni en einnig til þess að geta notað málið á við-eigandi hátt. Þá skiptir máli fyrir flæði talmáls að málnotandinn hafi á takteinum samskiptafrasa og önnur orðasambönd. Rannsóknir á samskiptafrös-um í málánámi sýna að það er mikill munur á því að skilja samskiptafrasa og að geta beitt þeim í ræðu og riti (Stæhr 2008, 140–149, 2009, 169–180, Webb 2008) og að sumum nemendum hættir til að ofnota algenga samskiptafrasa í töluðu máli (Schmitt 2012). Eins og önnur föst orðasambönd er það frasinna í heild sem gefur merkinguna, því ekki er nóg að skilja hvert orð hans út af fyrir sig og ekki er auðsætt hvernig orðin raðast saman. Tileinkun þeirra getur því reynst þrautin þyngri ekki síst þegar málánámið á sér stað í skólum fjarri málumhverfinu. Burdelski og Cook (2012, 173–174) undirstrika mikilvægi þess að markmálið sé notað til tjáskipta í kennslustofunni. Samskiptafrasar séu hluti af daglegum samskiptum, hvort heldur þau eigi sér stað innan skólans eða utan. Með félagslegri þátttöku í daglegri rútínu kynnist nemendur smám saman aðstæðum og tileinki sér þau orðasambönd sem þeim tilheyra.

Það flækir málin við notkun samskiptafrasa að þeir geta falið í sér undirliggjandi íróníska merkingu, t.d.: *Den er god med dig* (*Sá er góður*) og *Det skal du længere ud på landet med* (*Gleyða e-ð (ekki) brátt*).

Hér skiptir máli að átta sig á hvað er gefið í skyn og hvernig ber að skilja það sem sagt er. Stundum er hliðarmerking gefin til kynna með hljómfalli eða öðru sem lýtur að framburði. Til dæmis er samskiptafrasinn *Take skal du have* með hlutlausum framburði ['tag sga du 'ha] notaður til þess að láta í ljós þakklæti gagnvart viðmælandanum en ef seinni áherslan er flutt á du ['tag sga'du ha] fær frasinn merkinguna *hold da belt op*, þ.e. *hættu nú alveg*. Þá er gefið til kynna að sá sem talar sé hissa, hneykslaður eða hrifinn og að hann reikni með að viðmælandinn sé á sama máli. Sé áherslan öll á fyrsta atkvæði: ['tag sga du ha] eða öðru: [tag 'sgal du ha] er gefið til kynna að sá sem talar sé hissa eða undrandi. Þannig eru einfaldir samskiptafrasar flóknari en virðist við fyrstu sýn.

Orðtök í samanburði á milli mála

Stundum er því haldið fram að orðtök séu einkennandi fyrir tiltekin tungumál og eigi sér ekki hliðstæður í öðrum málum, en rannsóknir sýna að drjúgur hluti orðtaka getur verið sameiginlegur með skyldum málum og þar sem samfélagsgerð er með líkum hætti (Farø 2000 og Toftgaard Andersen 2001, 330). Þá hefur verið á það bent að svipað gildismat og viðhorf eigi sér djúpar rætur í menningu margra vestrænna þjóða, sem hafi áhrif á tungumálið. Um þetta vitni algengar hugtakametafóruir sem setji svip sinn á hugsunarhátt Vesturlandabúa, þar sem merking orða færist af einu sviði á annað, t.d. að rökræða sé stríð, ást ganga (Lakoff og Johnson 2002, 14–18 og 57), skilningur ljós (Ruus 2004, 131) og lífið ganga. Merkingaryfirfærsla af þessu tagi minnir um margt á myndmál. Mörg orðtök eiga sér rætur í menningu fornaldar, ekki síst bókmenntum og í fleygum orðum, málsháttum og öðrum textum sem varða heilræði og lífsspeki. Allt þetta hefur áhrif á tungumálið eins og fjöldi orðtaka í dönsku, sem rekja má til Biblíunnar og annarra samevrópskra eða alþjóðlegra bókmennta, eru til vitnis um (Toftgaard Andersen 2001, 380). Samanburðarrannsókn Ken Farøs á orðtökum í dönsku og þýsku leiddi í ljós að um 20% af orðtökum í þröngri merkingu eru sambærileg í málunum tveimur bæði hvað varðar merkingu, yfirborðsmynd og hlutverk. Séu einnig tekin

með orðtök, sem hafa sömu merkingu og myndlíkingar en eru frábrugðin hvað ytri búning snertir, sýndi rannsóknin að um 50% af orðtakaförða málanna er sameiginlegur (Farø 2000, 95). Í BA-verkefni sínu bar Björg Ólínudóttir (2005) 1000 dönsk orðtök tengd líkamanum saman við íslensku. Rannsóknin sýndi að tæplega 14% orðtakanna hafa sömu merkingu og yfirborðsmynd en að hlutfallið sé 29%, ef tekin eru með þau orðtök sem eru að meira eða minna leyti lík í málunum.

Hér skipta skyldleiki málanna og langvarandi tengsl þeirra miklu máli. Íslenska og danska eru náskyld tungumál og hafa um aldir verið í beinum og óbeinum tengslum hvort við annað. Mörg erfða-orðanna eru mjög lík og merking þeirra að öllu eða mestu leyti hin sama. Nefna má orð er varða ytri aðstæður mannsins, t.d. heiminn (*jord-jörð, himmel-himinn, stjerne-stjarna, sol-sól, lys-ljós, myrkur-mörke*), líkamann, bæði líkamshluta og líffæri (*hoved-höfuð, hånd-bánda, finger-fingur, fod-fótur, øje-auga, hjerte-hjarta*), orð yfir náttúruyfyrirbæri (*land-land, hav-haf, strand-strönd, fjeld-fjall, skov-skógur, sten-stein*), og einnig orð sem tengjast atvinnuháttum, sem hafa verið við lýði frá fornu fari svo sem fiskveiðum og sjómennsku (*sømand-sjómaður, havn-höfn, båd-bátur, fiske-fiska*) og að nokkru leyti landbúnaði (*bonde-bóndi, eng-engi, hø-hei, le-ljár, slå-slá*). Líkindin eru einnig áberandi, hvað varðar heiti dýra (*best-bestur, ko-kýr, kat-köttur, hund-hundur, ged-geit, torsk-þorskur, hval-hvalur*) og hugtök um mannlegar tilfinningar (*had-hatur, kærlighed-kæleikur, vrede-reiði, glæde-gleði, sorg-sorg*) auk orða um grundvöll mannlegs lífs (*liv-líf, død-dauði, drømme-dreyma, søvn-svefn, vågne-vakna, åndedræt-andadráttur*) (Karker 1983, 4). Mörg orðtök, sem endurspeglu lífshætti til forna, eru sameiginleg með málunum t.d. *have mange jern i ilden/hafa mörg (fleiri en eitt) járn í eldinum* og *have/få vind i sejlene - fá (mikinn) byr(/vind) í seglin*.

Ríkjasamband Íslands og Danmerkur varði í hátt á sjöttu öld og á þeim tíma voru bein og óbein tengsl við dönsku talsverð, sem hafði áhrif á þróun íslensku. Í tengslum við siðaskiptin voru Biblían og fjöldi annarra trúarlegra texta þýddir úr dönsku á íslensku og rannsóknir sýna (Westergård-Nielsens 1946, LXXXI–LXXXII) að þýðingarnar settu mark sitt á íslensku. Á sautjándu og átjándu öld jukust dönsk áhrif innan stjórnsýslunnar auk þess sem

danska var lykill Íslendinga að menntun. Dönsk áhrif jukust til mikilla muna á nítjándu öld með þéttbýlismyndun, þar sem danskir kaupmenn og dönsk-íslensk yfirstétt máttu sín mikils. Danskt lesefni var útbreitt og afþreying í bæjum oft að danskri fyrirmynd. Rannsóknir sýna að mikil og langvarandi tengsl við dönsku höfðu áhrif á þróun íslensku, ekki síst orðaforðann (Jakob Benediktsson 1964, 101–109, Auður Hauksdóttir 2016, 2018 og 2021 og Ásta Svavarsdóttir 2017). Danska var undir sterkum áhrifum frá þýsku og mörg dæmi eru um að þýsk orð og orðasambönd hafi komið inn í íslensku úr dönsku, m.a. í tengslum við siðaskiptin (Westergaard-Nielsen 1946, LXXXI–LXXXVIII) og stjórnsýslu. Á síðustu áratugum hefur enska sett sín spor í dönsku og íslensku sem og mörg önnur tungumál eins og sjá má á nýlegum orðtökum á borð við *ikke den skarpeste kniv i skuffen/ekki skarpasti hnífurinn í skúffunni, manden på gulvet/maðurinn á gólfinu, gå efter manden (og ikke bolden)/fara í manninn en ekki boltann*.

Rannsókn á dönskum orðtökum og samskiptafrösum í samanburði við íslensku

Frá árinu 2003 hefur staðið yfir rannsókn á dönskum orðtökum og samskiptafrösum í samanburði við íslensku. Tilgangur rannsóknarinnar var að fá yfirsýn yfir þennan hluta orðaforðans og átta sig á hvað væri líkt og ólíkt með föstum orðtökum og samskiptafrösum í málunum tveimur. Þá var tilgangurinn að nota niðurstöðurnar til þess að hanna stafrænt tól sem gæti auðveldað nemendum og öðrum sem vilja eða þurfa að nota dönsku að sækja sér upplýsingar um þetta efni á skjótvirkan og skilvirkan hátt. Safnað hefur verið rúmlega 7000 föstum orðasamböndum, annars vegar y orðtökum og z samskiptafrösum í sérstakan frasagrunn sem að stærstum hluta var fenginn úr *Den Danske Ordbog* (Hjorth og Kristensen 2003–2005) og byggður er á málheildinni KorpusDK sem Dansk Sprog og Litteraturselskab lét í té. Fræðimaðurinn Pia Jarvad, sem um árabíl hefur rannsakað ný orð í dönsku (Jarvad 1999), lagði til ný orðtök úr sínum fótum. Orðtökin í grunninum voru síðan borin saman við innihald bókanna *Talemåder i dansk*,

Ordbog over idiommer eftir Stig Toftgaard Andersen (2001) og *Danske talemåder* eftir Allan Røder (1998) og þeim orðasamböndum bætt við sem ekki var að finna í grunninum. Loks hefur höfundur, sem fer fyrir rannsókninni, safnað dönskum orðtökum og samskiptafrösom allt frá því að verkefnið hófst árið 2003 og til dagsins í dag og hefur þeim verið bætt í frasagrunninn eftir því sem tilefni hefur verið til. Dönsku orðasamböndin voru síðan borin saman við íslensk orðasambönd og ef þau áttu sér hliðstæðu voru þau skoðuð með tilliti til búnings, merkingar, myndmáls og notkunar. Hvað dönskuna varðaði var einkum notast við *Den Danske Ordbog* en einnig að nokkru leyti við *Politikens Nudanske Ordbog med etymologi* (2. útg.). Þá voru upplýsingar um notkun sóttar á síðuna ordnet.dk bæði í netorðabókina yfir orð og orðasambönd og korpusDK. Við merkingarskýringar á íslensku var aðalheimildin *Mergur málsins* eftir Jón G. Friðjónsson (1993) en einnig komu veforðabókin snara.is og *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* eftir Jón Hilmar Jónsson (2005) að góðu gagni ásamt bókinni *Íslenzkíð málshattir* eftir Bjarna Vilhjálmsson og Óskar Halldórsson. Afrakstur rannsóknarinnar var síðan notaður við hönnun og þróun máltækisins frasar.net og þar er allar niðurstöður rannsóknarinnar að finna, en frasar.net er hvort tveggja í senn netorðabók og upplýsingaveita um orðtök og samskiptafrasa í málunum tveimur.

Niðurstöður rannsóknarinnar sýna að margt er líkt með dönsku og íslenskum orðtökum. Sum þeirra eru nánast eins eða mjög lík hvað varðar búnað, merkingu, myndmál og notkun, en önnur eru frábrugðin að meira eða minna leyti. Enn önnur eiga sér enga hliðstæðu í íslensku. Hér á eftir verða sýnd nokkur dæmi til þess að varpa frekara ljósi á niðurstöðurnar. Það skal tekið fram, að dæmin eru valin til skýringa en ekki til þess að veita tölulegar upplýsingar um niðurstöðurnar.

Sambærileg orðtök í dönsku og íslensku

Rannsóknin sýnir að mörg dönsku orðtakanna eiga sér hliðstæðu í íslensku og orðtakapörin að öllu leyti sambærileg með tilliti til merkingar, myndmáls, búnings og notkunar, sjá töflu 1:

Tafla 1. Sambærileg orðtakapör í dönsku og íslensku

Danska	Íslenska
<i>bryde isen</i>	<i>brjóta ísinn</i>
<i>have mange jern i ilden</i>	<i>hafa mörg járn í eldinum</i>
<i>holde sig på måtten</i>	<i>halda sér/ (sig) á mottunni</i>
<i>lukke øjnene for ngt.</i>	<i>loka augunum fyrir e-u</i>
<i>lægge ngt. på hylden</i>	<i>leggja e-ð á billuna</i>
<i>lægge sidste hånd på ngt.</i>	<i>leggja síðustu hönd á e-ð</i>

Stundum hafa dönsk og íslensk orðtakapör sömu merkingu, myndmál og notkun en búnaður þeirra örlítið frábrugðinn hvað varðar málfræðilega þætti. Nefna má t.d. að í orðtakaparinu *være i den syvende himmel* – *vera í sjöunda himni* er nafnorðið *himinn* í ákveðnum hætti í dönsku en óákveðnum í íslensku. Orðtakaparið *gå over stregen* – *fara yfir strikið* er ólíkt að því leyti að nafnorðið *strik* er hvorugkyn í íslensku en samkyn í dönsku. Þá eru dæmi um að einstök nafnorð orðtakanna séu samsett í öðru málinu en ekki í hinu, t.d. *glas vand* – *vatnsglas í orðtakaparinu storm i et glas vand* – *vindur/ (stormur) í vatnsglasi*. Önnur minniháttar frávík geta t.d. snúist um ólíkar forsetningar eða mismunandi orðaröð, sjá töflu 2.

Tafla 2. Sambærileg orðtakapör en ólíkar forsetningar

Danska	Íslenska
<i>i lyset af ngt.</i>	<i>í ljósi e-s</i>
<i>komme bag på ngn</i>	<i>koma aftan að e-m</i>
<i>jævne mod jorden</i>	<i>jafna við jörðu</i>
<i>ngt./ ngn. er en torn i øjet på ngn.</i>	<i>e-ð er e-m þyrnir í augum</i>
<i>træde ngn. over tæme</i>	<i>tröða e-m um tær</i>

Í fyrsta orðtakaparinu kemur forsetningin *af* fyrir í danska orðtakinu en eignarfallsbeyging í því íslenska. Í dönsku kemur maður *bag på ngn.* en *aftan að e-m* á íslensku. Í dönsku er jafnað *mod jorden* en *við jörðu* á íslensku. Orðtakaparið *ngn./ ngt. er en torn i øjet på ngn.* – *e-ð er e-m þyrnir í augum e-s* er ólíkt að því leyti að forsetningin *på* kemur fyrir í því danska en ekki því íslenska auk þess sem *øjet* er í eintölu og ákveðnum hætti í því danska en í fleirtölu og óákveðið í því íslenska. Í síðasta orðtakaparinu kemur forsetningin *over* í því danska en *um* í því íslenska auk þess sem orðið *tá* (hér í *flt.*) er í ákveðnum hætti

í því danska en óákveðnum í því íslenska. Dæmi um önnur minni-háttar frávik er þegar ólík orð sömu merkingar (samheiti) koma fyrir með ófyrirsjáanlegum hætti, sjá töflu 3.

Tafla 3. Sambærileg orðtök en frávik varðandi samheiti

Danska	Íslenska
(ikke) have tag over hovedet	eiga (ekki) þak yfir höfuðið
holde hovedet højt	bera höfuðið hátt
redde ansigt	bjarga andlätinu
vende ngn./ngt. ryggen	snúa baki við e-m/ snúa við e-m bakinu
ikke vige/rokke en tomme	ekki gefa tommu eftir

Í fyrsta orðtakaparinu er sögnin *have* í því danska en *eiga* í því íslenska en sagnirnar *have/eje* og *hafa/eiga* er að finna í báðum mál-unum. Sagnorðin *holde* og *bera* hafa hér sömu merkingu og sagnirnar *holde/bære* og *halda/bera* eru til í báðum málunum. Það á einnig við um sagnapörin *redde/bjærge* og *bjarga/redda* í íslensku. Sagnirnar *vende* og *snúa* eru sömu merkingar og sagnapörin *vende/sno* og *venda/snúa* er að finna í báðum málum. Nafnorðin *ryg* og *bak* eru einnig samheiti og bæði *bak* og *bryggur* fyrirfinnast í íslensku. Sagnirnar *vige* og *gefa* (*eftir*) merkja hér hið sama og bæði *vige/give* (*efter*) og *víkja/gefa* (*eftir*) eru til í málunum. Af aðeins öðrum toga eru frávik sem varða orð sömu merkingar (jafnheiti) sem ekki eru samstofna, sjá töflu 4.

Tafla 4. Sambærileg orðtakapör með mismunandi en ekki samstofna jafnheitum

Danska	Íslenska
ngt. bærer frugt	e-ð ber (ríkulegan) ávöxt
kaste lys over ngt.	varpa (kasta) ljósi á e-ð
der er liv i kludene	það er líf í tuskunum
ramme hovedet på sømmet	hitta naglann á höfuðið
slå to fluer med ét smæk	slá tvær flugur í einu höggi

Í orðtakaparinu *ngt. bærer frugt* / *e-ð ber (ríkulegan) ávöxt* eru *frugt* og *ávöxtur* jafnheiti enda þótt þau séu ekki samstofna. Nafnorðin *klud* og *tuska* eru einnig jafnheiti sem og nafnorðin *søm* og *nagli*. Sagnorðið *kaste* á dönsku þýðir það sama og *varpa* á íslensku en einnig er samsvörunin *kasta* algeng í íslensku. Það er áhugavert að

nafnorðið *smæk* í dönsku er notað þegar slegið er með flatrí hendi en í íslensku þýðir *högg* það sama og *slag*.

Hér að framan hafa verið sýnd dæmi um orðtakapör sem eru alveg eins eða sláandi lík. Í töflu 5 gefur að líta dæmi um orðtakapör þar sem myndmálið er mjög líkt og merking og notkun hin sama en búnaðurinn örlítið frábrugðinn.

Tafla 5. Sambærileg orðtakapör og svipað myndmál

Danska	Íslenska
<i>dråben, der får bageret til at flyde over</i>	<i>dropinn/ kornið sem fyllir málinn</i>
<i>få det forkerte/gale ben ud af sengen</i>	<i>fara öfugu/ vitlausu megin fram úr rúminu</i>
<i>ikke vide/ane hvilket ben man skal stå på</i>	<i>vita ekki í hvora löppina/ hvorn fótinn maður á að stíga</i>
<i>ramme plet</i>	<i>hitta (beint) í mark</i>
<i>gå ned ad bakke</i>	<i>hallar undan fæti</i>

Nafnorðið *bæger* á sér jafnheitið *bíkar* í íslensku en í orðtakaparinu *dråben, der får bageret til at flyde over* er það *málirinn* en ekki *bíkarinn* sem fyllist. Myndlíkingin sem að baki býr er því örlítið frábrugðin. Hið sama á við um orðtakapörin *få det forkerte/gale ben ud af sengen* og *fara öfugu megin fram úr*. Á dönsku stígur maður röngum eða vitlausum fæti fram úr rúminu en í íslensku fer maður öfugu megin fram úr því. Á dönsku snýst myndin um að vita ekki á hvorum fæti maður á að standa en á íslensku í hvorn fótinn maður á að stíga. Á íslensku hittir maður *í mark* en á dönsku hittir maður *punktur* eða *blett*.

Loks má nefna mörg dæmi þess að orðtakapör hafi sömu eða mjög svipaða merkingu í málunum tveimur, enda þótt myndlíkingar séu ólíkar að meira eða minna leyti, sjá töflu 6.

Tafla 6. Sama eða svipuð merking en ólíkt myndmál

Danska	Íslenska
<i>gøre en myg til en elefant</i>	<i>gera úlfalda úr mýflugu</i>
<i>have hjertet (oppe) i halsen</i>	<i>vera með hjartað í buxunum</i>
<i>ikke gøre en kat fortræd</i>	<i>gera ekki flug mein</i>
<i>ikke have salt til et æg</i>	<i>eiga ekki/ naumast fyrir salti(nu) í grautinn</i>
<i> være på trapperne</i>	<i>vera á næsta leiti</i>

Í fyrsta dæminu er merkingin að gera mikið úr litlu máli og í báðum tilfellum er það *mýflugan* sem er til marks um hið léttvæga.

Í danska orðtakinu verður *mýflugan* að *fil* en í því íslenska að *úlfalda*. Á dönsku er hjartað (uppi) í *hálsinum* þegar eitthvað er að óttast en í *buxunum* á íslensku. Í orðtakaparinu *ikke gøre en kat fortræd* – gera ekki flugu mein er það *ketti* sem ekki er gert mein í danska orðtakinu en *flugu* í því íslenska. Í danska orðtakinu er ekki til salt á eggjð en vantar í *grautinn* í því íslenska. Þá snýst myndmálið í orðtakaparinu *være på trapperne* og *vera á næsta leiti*, sem bæði merkja að vera skammt undan, annars vegar um að vera á tröppum húss eða íbúðar og hins vegar að vera á næstu hæð í nágrenni.

Hér að framan hafa verið tekin dæmi um orðtök sem eru að nokkru, miklu eða öllu leyti sambærileg í málunum tveimur. Þrátt fyrir mikil líkindi með þessum hluta orðaforðans er einnig að finna fjölmörg orðtök sem eiga sér engar hliðstæður í málunum. Dæmi um þetta eru dönsku orðtökin *trække i nødbremsen*, *komme ind med fire-toget*, *ngt. kører på skinner*, *skyde papegøjen* og *være på vulkaner*. Fyrstu þrjú orðtökin tengjast farartækjum sem eru algeng í Danmörku en ekki á Íslandi. *Skyde papegøjen* þýðir að maður hafi heppnina með sér eða að hlaupið hafi á snærið og *være på vulkaner* sem þýðir að vera á djamminu.

Lítill flokkur orðtakapara sem stundum er kallaður falskir vinir, getur verið varasamur. Um er að ræða orðtakapör sem eru lík að búnaði en hafa ólíka merkingu. Nefna má orðtakið *trække/ (hale/hive) torske i land* sem þýðir að hrjóta hátt og ekki má rugla saman við orðtakið *draga* ýsur. Annað dæmi er orðtakið *gå op ad bakke* sem þýðir að allt sé á uppleið en ekki *á brattann að sækja* og orðtakið *komme/ville til livs* sem þýðir að ráða niðurlögum e-s og hefur ekkert að gera með orðtakið að *e-ð verði e-m til lífs*.

Samskiptafrasar í dönsku í samanburði við íslensku

Samanburður á samskiptafrösum í dönsku og íslensku sýnir að margir þeirra eru hinir sömu eða mjög svipaðir í báðum málunum en í öðrum tilvikum geta þeir verið ólíkir að meira eða minna leyti, jafnvel þó að hlutverk þeirra í málinu sé hið sama. Lítum á nokkur dæmi:

Tafla 7. Algengir samskiptafrasar í dönsku og íslensku

Danska	Íslenska
<i>Take for mad</i>	<i>Takke fyrir matinn</i> eða <i>Takke fyrir mig</i>
<i>Take skal du have/Tak</i>	<i>Þakka þér fyrir/ Takke fyrir/Takke</i>
<i>God dag/Dags</i>	<i>Góðan dag/Daginn</i>
<i>God aften</i>	<i>Gott kvöld</i> eða <i>Góða kvöldið</i> eða <i>Kvöldið</i>
<i>God nat</i>	<i>Góða nótt</i>
<i>Sov godt</i>	<i>Sofðu vel</i>

Eins og sjá má af þessum dæmum eru líkindin með frösunum mikil. Þess eru þó einnig fjölmörg dæmi að algengir danskir samskiptafrasar eiga sér ekki hliðstæðu í íslensku. Í því sambandi er nærtækt að nefna kveðjuna *God morgen*. Í íslensku er frasinn *Góðan dag/Daginn* notaður allan daginn eða þar til kvöldkveðjan tekur við. Af því leiðir að það getur reynst Íslendingum erfitt að átta sig á hve lengi dags er við hæfi að segja *God morgen* og hvenær kveðjan *God dag* tekur við. Það flækir málin að á dönsku getur *God morgen* verið notað í gríni eða til að gefa fínt í skyn að um seinkomu sé að ræða, þar sem undir venjulegum kringumstæðum væri sagt *God dag*. Þá skiptir máli að samskiptafrasinn *Góðan daginn* og styttingin *Daginn* eru ekki eins formlegir á íslensku og *God dag* á dönsku. Óformlega afbrigðið *Dav/Dags* er hins vegar ekki til í íslensku. Skýr framburður á algengum samskiptafrösum heyrir sjaldan eða aldrei í daglegu tali og oft er tilhneiging til styttingar. Oft eru þeir sagðir hratt og stundum með óvenjulegum framburði miðað við rithátt, sjá dæmi um ólíkar myndir af samskiptafrasnum *God dag*:

God dag [go'dæ:ʔ]
 Goddag goddag [go'dæ:ʔgo'dæ:ʔ]
 Dav ['dawʔ]
 Dags ['dawʔs]
 Dav dav ['dawʔ,dawʔ]

Önnur dæmi um styttingar eru t.d. að *Vær så god*, ['væ sɑ'go:ʔ] verður að *Værsgo*, ['væ'sgo:ʔ], *Hvad behager?* að *Hvabehar* [vabə'ha:ʔ] eða jafnvel *Hvaba'* [va'βa] og *God morgen* [go'mɒ:n] sem oft er stytta í *Morgen* ['mɒn]. Þrátt fyrir styttingu, ólíkan framburður og hljómfall

og þótt einstök orð séu endurtekin er hlutverk frasans eftir sem áður hið sama, þ.e. að heilsa. Styttta útgáfan hljómar allt öðruvísi en frasarnir í fullri lengd og gerir kveðjuna óformlegri. Séu frasarnir bornir fram eins og þeir eru skrifaðir hljómar það ankannalega í eyrum móðurmálshafa og meira eins og ritmál en talað mál.

Kveðjur á borð við *God eftermiddag* eða *Fortsat god dag* fyrirfinnast ekki í íslensku. Kveðjan *Hæ* á sér hliðstæðu í *Hej í dönsku* en þar er hann notaður bæði þegar maður heilsar og kveður. Afbrigðið *Hej med dig* er ekki til í íslensku. Á dönsku er sagt *Hej-hej* ['høj, høj] (með aðal-aukaáherslu) þegar kvatt er en aldrei þegar er heilsað. Þessi afbrigði eru ekki til í íslensku. *Halló* og *Hallo* er notað í símtölum í báðum málum. *Halló* er notað sem óformleg kveðja en afbrigðið *Halløj* er ekki til í íslensku. Hins vegar eru margir algengir samskiptafrasar í íslensku sem eru notaðir til þess að heilsa, en eiga sér ekki hliðstæðu í dönsku, t.d.: *Sæll/Sæl* og *blessaður/blessuð*, *Sæll/Sæl* eða *Sæl/Sæll vertu*, *Komdu (nú) sæll/sæl* og (*marg*) *blessaður/blessuð*, *Blessaður/Blessuð*, *Sæll/Sæl*. Á dönsku er algengt að kveðja með samskiptafrösunum *Farvel* eða *Farvel Farvel* og *Hej* eða *Hej hej* en á íslensku með *Vertu sæll/sæl* og (*marg*) *blessaður/blessuð*, *Blessaður/blessuð* og *Bless* eða *Bless*, *bles*. Danski samskiptafrasinn *God fyraften* á sér aftur á móti ekki hliðstæðu í íslensku. Eins og þessi dæmi sýna geta einfaldar kveðjur daglegs lífs verið flóknari en virðist við fyrstu sýn. Í öðrum tilvikum geta frasarnir verið afar líkir en samt aðeins frábrugðnir á ófyrirsjáanlegan hátt. Sem dæmi má nefna *Gladelig jul* á dönsku og *Gleðileg jöl* á íslensku sem eru nánast eins í báðum málunum. Notkun *Gladelig jul* er hins vegar ekki eins algeng í dönsku eins og *Gleðileg jöl* í íslensku en frasinn *God jul* er mjög algengur í dönsku og á sér ekki hliðstæðu í íslensku. Nýárskveðjan er *Godt nytår* á dönsku en *Gleðilegt nýtt ár* eða *Gleðilegt nýár* á íslensku og á sama hátt er páska-kveðjan *God påske* í dönsku en *Gleðilega páska* í íslensku. Á dönsku óskar maður *God pinse* en í íslensku á hvítasunnan sér ekki sérstaka kveðju. Á hinn bóginn halda Íslendingar upp á sumardaginn fyrsta og óska hver öðrum *Gleðilegs sumars* og segja *Takk fyrir veturinn* en hvorki tilefnið né kveðjurnar eru til í dönsku.

Eins og áður er getið eru margir samskiptafrasar dæmigerðir fyrir aðstæður daglegs lífs, t.d. símtöl, samtöl eða afgreiðslu, sjá töflu 8:

Tafla 8. Samskiptafrasar tengdir afgreiðslu

Danska	Íslenska
<i>Hvis tur er det?</i>	<i>Hver er næstur?</i>
<i>Hvad skulle det være?</i>	<i>Hvað var það fyrir þig?</i>
<i>Ellers andet?</i>	<i>Eitthvað fleira?</i>
<i>Kan jeg hjælpe med noget?</i>	<i>Get ég aðstoðað?</i>
<i>Tak for hjælpen</i>	<i>Takke fyrir aðstoðina</i>
<i>Det var så lidt</i>	<i>Það var (nú) lítið/Ekkert að þakka</i>

Í þessum dæmum er hlutverk samskiptafrasanna hið sama og þeir eru líkir en búnaður þeirra mismunandi. Slíkt getur reynst erfitt þegar erlent mál á í hlut. Ef maður þekkir ekki frasann getur verið erfitt að átta sig á eftir hverju skal leitað. Þar við bætist að stundum er algenga samskiptafrasa ekki að finna í hefðbundnum orðabókum þar sem þeir hafa ekkert eiginlegt innihaldsorð eða kjarnaorð að leita eftir, sjá dæmi í töflu 9:

Tafla 9. Algengir frasar án innihaldsorðs

Danska	Íslenska
<i>Det er nu det</i>	<i>Það er nú það/Svo er nú það</i>
<i>Godt gået</i>	<i>Vel gert</i>
<i>Hvis det var</i>	<i>Ef svo ber undir</i>
<i>Lige et øjeblik</i>	<i>Þíddu aðeins (í augnablik)</i>
<i>Nu skal jeg være der</i>	<i>Ég er (alveg) að koma</i>
<i>Sådan er det</i>	<i>Þannig er það</i>

Með þróun frasar.net var reynt að bregðast við ólíkum þörfum nemenda. Í stað þess að leita einungis eftir frasanum í heild eða hluta hans voru einnig hannaðir aðrir leitarmöguleikar í samræmi við hlutverk samskiptafrasanna. Þannig geta notendur kallað fram tilteknar aðstæður málnotkunar, t.d. óformlegt spjall, símtal eða afsökunarbeiðni, og fengið lista yfir samskiptafrasa sem eru dæmigerðir fyrir valdar aðstæður. Einnig var útbúið safn bréfa og styttri texta sem sýna samskiptafrasa í rituðu máli í sínu „réttu“ samhengi, m.a. í jólakortum, afmæliskortum ásamt boðs- og þakkarbréfum.

Lokaorð

Föst orðasambönd eru mikilvægur hluti orðaforðans og eru því forsenda skilnings og tjáningar á erlendum málum. Þau skipta sköpum fyrir flæði í málinu og notkun þeirra er til vitnis um hversu góð tök nemendur hafa á markmálinu að því er varðar venju-bundna, rétta og viðeigandi málnotkun. Orðtök hafa yfirfærða eða ógagnsæja merkingu og geta því reynst mörgum erfiður ljár í þúfu. Í dönskunámi hér á landi auðveldar það róðurinn hve mörg dönsk orðtök eru sambærileg eða eiga sér hliðstæðu í íslensku. Á hinn bóginn sýnir rannsóknin að mörg orðtök í íslensku eru með ófyrirsjáanlegum hætti meira eða minna ólík orðtökum í dönsku og mörg eiga sér enga hliðstæðu í málinu. Það getur því verið mikil áskorun fyrir íslenska nemendur að ná góðum tökum á dönskum orðtökum einkum hvað varðar tjáningu á dönsku. Eigi orðtakið sér ekki hliðstæðu í íslensku getur nemandinn ekki vitað eftir hverju skal leita. Í frasar.net er brugðist við þessu með sérstökum leitarmöguleikum. Hægt er að leita að orðtakinu í heild eða hluta þess bæði á íslensku og dönsku og einnig er hægt að leita orðtaka eftir merkingu, t.d. orðtök sem tengjast ótta, gleði eða heppni. Leitarniðurstöður gefa upplýsingar um merkingu orðtakanna og notkun þeirra í samhengi auk þess sem bent er á lík orðtök. Þá er boðið upp á að tengjast beint korpusDK og ordnet.dk þar sem nánari upplýsingar um orðtökin og notkun þeirra er að finna.

Rannsóknir á dönskukennslu hér á landi (Auður Hauksdóttir 2001) sýna að almennt virðist vera lögð áhersla á að nemendur öðlist lestrarfærni og nái tökum á ritun en að talaðri dönsku og tjáningu sé minni gaumur gefinn. Af þessu leiðir að Íslendingar eiga alla jafna auðvelt með að lesa og jafnvel skrifa á dönsku en að þeim geti í fyrstu reynst erfitt að tala málið í beinum samskiptum við Dani (Auður Hauksdóttir 2012 og 2015). Einhliða áhersla á ritmálið getur haft í för með sér að sá hluti orðaforðans sem einkum tilheyrir talmáli svo sem samskiptafrasar og algeng orðtök verði útundan í náminu. Rannsóknin á samskiptafrösum í dönsku og íslensku sýnir að margt er líkt með þessum hluta orðaforðans í málunum tveimur, en jafnframt er margt ólíkt með ófyrirsjáanleg-

um hætti – jafnvel hvað varðar algengustu samskiptafrasa daglegs máls. Við hönnun á frasar.net var lögð áhersla á að mæta þörfum nemenda og annarra notenda við tileinkun og notkun þessa hluta orðaforðans, bæði hvað varðar viðtöku málsins og tjáningu.

HEIMILDIR

- Andersen, John E. 1991. „Sprogets takt og tone.“ *Auditorium X: Danske før, nu – og i fremtiden*. Erik Hansen og fl. (ritstj.). Kaupmannahöfn: Forlaget Amanda. 77–99.
- Auður Hauksdóttir. 2001. *Lærereens strategier - elevernes danske. Dansk som fremmedsprog i Island*. TemaNord 2001:600. Nordisk Ministerråd, København 2001.
- Auður Hauksdóttir. 2012. „At komme til orde på et mundret dansk. Om fraser, fraseindlæring og fraseværktøj anskuet kontrastivt.“ *Speech in Action. Proceedings of the 1st SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits. Copenhagen Studies in Language* 42: 123–142.
- Auður Hauksdóttir. 2012. „Dansk som fremmedsprog i en akademisk kontekst. Om íslendinges behov for danskundskaber under videreuddannelse i Danmark.“ *Københavnstudier i tosprogethed* 68. Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab.
- Auður Hauksdóttir. 2015. „At klare sig på dansk som fremmedsprog i en akademisk kontekst.“ *Nordand: nordisk tidsskrift for andrespråksforskning* 10 (2): 25–52.
- Auður Hauksdóttir. 2016. „Björguðu Danir íslenskunni? Um tengsl dönsku og íslensku á átjándu öld.“ *Skírnir* 200 (2): 420–457.
- Auður Hauksdóttir. 2018. „Íslensk málrækt í dönskum jarðvegi: Tengsl dönsku og íslensku á fyrri hluta nítjándu aldar.“ *Skírnir* 202 (2): 229–272.
- Auður Hauksdóttir. 2021. »Island«. *Dansk Sproghistorie* 5. *Dansk i samspil*: 41–60. Ritstj. Ebba Hjort, Henrik Galberg Jacobsen og fl. Árósar: Aarhus Universitetsforlag.
- Ásta Svavarsdóttir. 2017. „„annaðhvort með dönskum hala eða höfði, enn að öðru leiti íslenskt“: Um tengsl íslensku og dönsku á 19. öld og áhrif þeirra.“ *Orð og tunga* 19: 41–76.
- Bjarni Vilhjálmsson og Óskar Halldórsson. 1979. *Íslenzkír málshattir*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Björg Ólínudóttir. 2005. Fluer i hovedet: sammenligning af danske og islandske idiommer. Óprentuð BA-ritgerð við Háskóla Íslands.
- Burdelski, Matthew og Haruko Minegishi Cook. 2012. „Formulaic Language in Language Socialization.“ *Annual Review of Applied Linguistics* 32: 173–188.
- Conklin, Kathy og Norbert Schmitt. 2012. „The Processing of Formulaic Language.“ *Annual Review of Applied Linguistics* 32, 45–61. Sótt á 10.1017/S0267190512000074 12. nóv. 2025.
- Farø, Ken Hundewadt. 2000: Dansk-tysk kontrastiv idiomatik. En empirisk baseret konfrontation af det moderne danske og tyske idiominventar. Óbirt kandidatsritgerð við Kaupmannahafnarháskóla.
- Farø, Ken. 2003. „Det ligger på tungen: Den danske fraseologi.“ *Mål og mæle* 26(3): 19–27.
- Farø, Ken (Hundewadt). 2004. „Omkring det grønne bord: Dansk-tysk idiomatik og forandring.“ *Studier i Nordiske* 2002–2003.

- Glahn, Ester og Anne Holmen. 1989. „Diskurs og interaktion.“ *Grundbog i Fremmedsprogsundervisning*. Ritstj. Gabriel Kasper og Johannes Wagner. Kaupmannahöfn: Gyldendal. 62–78.
- Heidari, Kamal og Mahnaz Aliyar. 2025. „Thirty-Five Years of Research on Idioms in Second Language Acquisition: A Methodological Review.“ *Research Synthesis in Applied Linguistics*, 1:1, 161–183. Sótt á <https://doi.org/10.1080/29984475.2025.2486966> 15. október 2025.
- Henriksen, Birgit Irene. 1999. „Ordforråd og ordforrådsindlæring.“ *Studier i dansk som andetsprog*. Ritstj. Anne Holmen og Karen Lund. Kaupmannahöfn: Akademisk Forlag. 71–106.
- Henriksen, Birgit Irene. 2009. „Det oversetse ordforråd.“ *Sprogfag i forandring – pædagogik og praksis*. Ritstj. M.S. Byram og fl. Kaupmannahöfn: Samfundslitteratur. 204–228.
- Hjorth, Ebba og Kjeld Kristensen (aðalritstj.). 2003–2005. *Den Danske Ordbog*. Kaupmannahöfn: Gyldendal og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Jakob Benediktsson. 1964. „Þættir úr sögu íslensks orðaforða.“ *Þættir um íslenskt mál*. Reykjavík: Almenna bókafélagið. 88–109.
- Jarvad, Pia. 1999. *Nye ord: Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. Kaupmannahöfn: Gyldendal.
- Jón G. Friðjónsson 1993: *Mergur málsins. Íslensk orðatiltæki. Uppruni, saga og notkun*. Mál og menning: Reykjavík.
- Jón G. Friðjónsson. 2015. *Orð að sönnu. Íslenskir málshættir og orðskviðir*. Reykjavík: Forlagið.
- Jón Hilmar Jónsson 2005: *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Karker, Allan. 1983. *Språkene i Norden*, utgitt av Nordisk språksekretariat og redigert av Bertil Molde og Allan Karker. Oslo : Cappelen 1983.
- Lakoff, George og Mark Johnson. 2002. *Hverdagens metaforer*. Kaupmannahöfn: Hans Reitzels Forlag.
- Meunier, Fanny. 2012. „Formulaic Language and Language Teaching.“ *Annual Review of Applied Linguistics* 32: 111–129.
- Meara, Paul. 1996. „The dimensions of lexical competence.“ Í *Performance and Competence in Second Language Acquisition*. Gillian Brown o.fl. (ritstj.). Cambridge: Cambridge University Press. 35–53.
- Meara, Paul. 2009. *Connected Words. Words associations and second language vocabulary acquisition*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Møller, Erik. 1991. „Lad talesproget komme til orde!“ *Auditorium X: Dansk før, nu – og i fremtiden*. Ritstj. Erik Hansen o.fl. Kaupmannahöfn: Forlaget Amanda. 181–204.
- Nation, Paul I.S. 2001. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nation, Paul I.S. 2014. „How much input do you need to learn the most frequent 9,000 words?“ *Reading in a Foreign Language*, vol. 26, nr. 2: 1–16.
- Nattinger, James R. og Jeanette S. DeCarrico. 1992. *Lexical Phrases and Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.

- Pawley, Andrew og Frances Hodgetts Syder. 1983. „Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency.“ *Language and Communication*. Rittstj. Jack C. Richards og Richard W. Schmidt. Longman: New York. 191–226.
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, bind 1–2. 3. útgáfa, 2005. Kaupmannahöfn: Politikens Forlag.
- Ruus, Hanne. 2004. „Det er da indlysende! Til det empiriske grundlag for den kognitive semantik.“ *Sprogpsykologi. Udvalgte kerneemner*. Rittstj. Marianne Rathje og Linda Svenstrup. Kaupmannahöfn: Museum Tusculanums Forlag.
- Røder, Allan. 1998. *Danske talemåder*. Kaupmannahöfn: Gads Forlag.
- Schmitt, Norbert (rittstj.) 2004. *Formulaic Sequences*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Schmitt, Norbert. 2012. „Formulaic Language and Collocation.“ *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing. Sótt á 10.1002/97814-05198431.wbeal0433 15. okt. 2025.
- Stæhr, Lars Stenius. 2008. „Vocabulary size and the skills of listening, reading and writing.“ *Language Learning Journal* 36(2): 139–152.
- Stæhr, Lars Stenius. 2009. „Tilegnelse og testning af ordforråd.“ *Sprogag i forandring – pædagogik og praksis*. Rittstj. M.S. Byram o.fl. Kaupmannahöfn: Samfundslitteratur. 168–205.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stokkhólmur: Norstedts Akademiska Förlag.
- Toftgaard Andersen, Stig. 2001. *Talemåder i dansk. Ordbog over idiommer*. Kaupmannahöfn: Gyldendal.
- Webb Stuart. 2008. „Receptive and productive vocabulary Sizes of L2 Learners.“ *SSLA* 30: 79–95.
- Westergård-Nielsen, Christian. 1946. *Låneordene i det 16. århundredes trykte islandske litteratur*. Bibliotheca Arnamagnæana Vol. VI. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard.
- Wray, Alison. 2002. *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wray, Alison. 2012. „What Do We (Think We) Know About Formulaic Language? An Evaluation of the Current State of Play.“ *Annual Review of Applied Linguistics*, 32. 231–154.
- Wray, Alison. 2013. „Research Timeline. Formulaic Language.“ *Language Teaching*, 46, 3. 316–334. Sótt á <https://doi.org/10.1017/S0261444813000013> 15. október 2025.

ÚTDRÁTTUR

Orðtök og samskiptafrasar í dönsku og dönskunámi

Föst orðaforðasambönd gegna mikilvægu hlutverki í öllum tjáskiptum og fyrir venjubundna málnotkun innan tiltekins málsamfélags. Þau eru algeng í töluðu og rituðu máli og skipta sköpum fyrir viðeigandi og kurteislega málnotkun. Í greininni er fjallað um orðtök og samskiptafrasa í dönsku í samanburði við íslensku á grundvelli rannsóknar höfundar um það efni. Varpað er ljósi á helstu niðurstöður og þær ræddar í ljósi dönskunáms íslenskra nemenda. Niðurstöðurnar sýna að mörg dönsk orðtök og samskiptafrasar eiga sér algjöra samsvörun í íslensku, aðrir eru frábrugðnir að meira eða minna leyti og enn aðrir eiga sér enga hliðstæðu. Aðrar rannsóknir sýna, að áherslan í dönskukennslunni beinist oft að lesskilningi og ritun, en að talmáli sé minni gaumur gefinn, en þar gegna föst orðasambönd mikilvægu hlutverki. Tileinkun orðtaka getur því verið mikil áskorun fyrir nemendur, einkum þegar orðasamböndin eiga sér ekki hliðstæðu í móðurmálinu eða eru ólík með ófyrirsjáanlegum hætti. Máltækið frasar.net var þróað með það fyrir augum að auðvelda tileinkun og notkun orðtaka og samskiptafrasa á dönsku jafnt í ræðu sem riti.

Lykilorð: dönsk orðtök, samskiptafrasar, samanburður við íslensku, orðaforðatileinkun

ABSTRACT

Idioms and pragmatic routines in Danish and in learning Danish

Lexical phrases play an important role in all communication and for a native-like use of language within a speech community. They are common in spoken and written language and can make a great difference especially in terms of appropriate and polite use of language. This article presents a study of idioms and pragmatic routines in Danish in comparison with Icelandic phrases, based on the author's research on the subject. Main findings are highlighted and discussed in the context of Icelandic students' learning of Danish. The results show that many Danish idioms and pragmatic routines have equivalents in Icelandic, others differ to a greater or lesser extent and still others have no parallels in Icelandic. Previous studies show that the emphasis in Danish teaching is often on reading comprehension and writing, while less attention is paid to speaking where the usage of lexical phrases is central. The acquisition of idioms and pragmatic routines can therefore be a great challenge for students, especially when they have no parallels in Icelandic or when the differences are unpredictable. The digital tool, *frasar.net* was developed with the aim of facilitating the acquisition and use of idioms and pragmatics routines in Danish, both in speech and writing.

Keywords: danish idioms, pragmatic routines, comparison to Icelandic, lexicon acquisition